

Verhoudingen tussen Turks-Nederlandse groeperingen

Een informatieblad van

Kennisplatform Integratie & Samenleving
en **Expertise-unit Sociale Stabiliteit**

Februari 2017

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	3
2.	De impact van de couppoging in Turkije	4
3.	Beknopte geschiedenis van de Turkse republiek	6
4.	De uit Turkije afkomstige gemeenschap in Nederland	9
5.	Verschillende groeperingen	10
	5.1 Religieuze groeperingen	10
	5.2 Etnische groeperingen	14
	5.3 Politieke groeperingen	17
6.	Tips om met spanningen om te gaan	19
7.	Samenvatting verschillende groeperingen	21
	Bronnenlijst	24

1. Inleiding

De mislukte staatsgreep door militairen in Turkije in de nacht van 15 juli 2016 leidde niet alleen in Turkije maar ook in Nederland tot incidenten die voortkwamen uit spanningen tussen Gülen- en Erdoğan-aanhangers. Binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap bestaan al langer spanningen. De coupoging en de nasleep daarvan hebben tot een toename en een duidelijke manifestatie van de spanningen binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap geleid. Dit riep veel vragen op bij gemeenten. Waar komen deze spanningen vandaan? Welke groeperingen zijn er eigenlijk te onderscheiden binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap?

De Expertise-unit Sociale Stabiliteit van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en Kennisplatform Integratie & Samenleving willen met dit informatieblad een zo feitelijk en neutraal mogelijk beeld schetsen van de verschillende groeperingen binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap, hun onderlinge verhoudingen en de achtergronden van de spanningen. Aangezien er nog geen onafhankelijk onderzoek naar de coupoging is gedaan, baseren wij ons bij de beschrijving daarvan op berichten in de media en brieven van de Nederlandse en Turkse overheid hierover. Hierbij hebben wij steeds gezocht naar voldoende onderbouwing. Verder is de tekst van dit informatieblad afgestemd met een aantal gemeenten.

De Turks-Nederlandse gemeenschap kenmerkt zich door een grote diversiteit en vele groeperingen die zich van elkaar onderscheiden op onder meer etnische, religieuze en politieke gronden. Met Turks-Nederlandse groeperingen bedoelen we ook de minderheidsgroeperingen afkomstig uit Turkije, zoals Koerden en Armeniërs, die zichzelf wellicht niet op de eerste plaats Turks-Nederlands zouden noemen. Tevens willen wij graag benadrukken dat niet elke Turkse Nederlander zich identificeert met een bepaalde groepering en dat binnen groeperingen verschillende opvattingen kunnen leven. In dit informatieblad wordt aandacht geschonken aan deze diversiteit door waar nodig deze verschillende visies te omschrijven. Het informatieblad biedt tot slot tips voor gemeenten en professionals om met deze dynamiek en mogelijke spanningen om te gaan. Daarbij worden geen kant-en-klare oplossingen aangedragen; de lokale context en maatwerk blijven immers leidend.

De Expertise-unit Sociale Stabiliteit van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft tot doel gemeenten, eerstelijnsprofessionals en diverse groepen in de samenleving praktijkkennis te bieden over maatschappelijke spanningen.

Kennisplatform Integratie & Samenleving van het Verwey-Jonker Instituut en Movisie heeft tot doel een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van een inclusieve samenleving en vervult daarbij een neutrale kennisfunctie.

2. De impact van de coup poging in Turkije

De coup poging

In de nacht van 15 juli 2016 werden strategische posities – zoals de brug over de Bosporus in Istanbul, het pand van staatstelevisie TRT en het militaire hoofdkwartier – tijdelijk bezet door, zo bleek later, een selecte groep militairen. Het parlamentsgebouw werd beschoten door F16's, in Ankara reden tanks door de straten en er werd gevochten bij hoofdkwartieren van politie, leger en de nationale inlichtingendienst. President Erdoğan riep de Turkse bevolking op om de straat op te gaan om in opstand te komen tegen de coup poging. In Turkije gaf een grote groep Turken gehoor aan deze oproep. In de ochtend van 16 juli werd bekend dat de coup poging was mislukt. Er vielen 265 doden en meer dan 2000 mensen raakten gewond.¹ De meeste slachtoffers waren burgers. De coup poging was een traumatische gebeurtenis. Niet alleen voor de Turkse autoriteiten, slachtoffers en hun nabestaanden, maar voor de gehele Turkse bevolking. De coup poging werd door de voltallige oppositie veroordeeld.²

De Turkse regering houdt de Turkse geestelijke Fethullah Gülen verantwoordelijk voor de mislukte staatsgreep. Zij heeft een officieel bericht naar buiten gebracht waarin de Gülen-beweging een terroristische organisatie (FETÖ) wordt genoemd.³ Fethullah Gülen spreekt deze aantijgingen tegen en verklaart eveneens de coup te veroordelen. Gülen, woonachtig in zelfgekozen ballingschap in de Verenigde Staten, wil tevens dat een internationale commissie onderzoek doet naar de omstandigheden rond de coup poging. Hij is van mening dat president Erdoğan de mislukte staatsgreep heeft georkestreerd.⁴ De Turkse regering heeft de Verenigde Staten gevraagd om de uitlevering van Gülen.

Nasleep coup poging in Turkije

Na de mislukte staatsgreep zijn honderden hoge militairen gearresteerd. Tienduizenden rechters, ambtenaren en onderwijzers werden op staande voet ontslagen en in veel gevallen opgepakt omdat zij verdacht werden van medeplichtigheid. Ook kranten, tijdschriften, radio- en televisiestations, scholen, huiswerkinstututen en ziekenhuizen die als Gülen-gezind bekend stonden, werden gesloten. Tientallen journalisten werden opgepakt. President Erdoğan riep de Turkse burgers op om Gülen-aanhangers aan te geven bij de Turkse instanties.⁵

Twee maanden na de coup poging waren volgens de Turkse minister van Justitie 32.000 mensen gearresteerd. Er lopen bovendien zo'n 70.000 juridische procedures tegen mensen die verdacht worden van banden met Gülen.⁶ In totaal zijn al meer dan 110.000 mensen uit hun functie gezet of geschorst.⁷ De Turkse regering heeft crisiscentra opgericht waar mensen kunnen klagen wanneer zij menen ten onrechte beschuldigd te worden.⁸ Op 20 juli 2016 heeft de Turkse regering de noodtoestand afgekondigd en deze is een aantal keren verlengd.

Impact coup poging in Nederland

Ook in Nederland heeft de coup poging grote impact gehad. Daags na de coup waren er protesten en demonstraties in verschillende grote steden in Nederland, vooral in Rotterdam en Deventer. Aanhangers van de Gülen-beweging werden door Erdoğan-aanhangers terroristen genoemd, bedreigd en geïntimideerd. Er zijn gebouwen van de Gülen-beweging in brand gestoken en er zijn ruiten ingegooid. Op sociale media circuleerden al snel lijsten met namen van ondernemers en organisaties die sympathieën zouden hebben voor Gülen en geboycot zouden moeten worden.^{9 10 11} Sinds de coup poging zijn er ongeveer 175 aangiften van bedreiging, intimidatie en geweld gedaan. Er lopen inmiddels verschillende strafrechtelijke onderzoeken.¹²

⁶ NOS (2016) 'Ruim twee maanden na de coup 32.000 arrestaties in Turkije', 28 september 2016

⁷ HLN.be (2016). 'Turkije zet nog eens 15.000 ambtenaren, politieagenten en militairen op straat', 22 november 2016

⁸ Vreeken, R. (2016) 'Turkije erkent fouten tijdens zuiveringen, 'crisiscentra' gaan die herstellen. Zuiveringen Turkije na staatsgreep', de Volkskrant 11 september 2016

⁹ NOS (2016) 'Turkse bedrijven in Nederland geboycot en geïntimideerd', 18 juli 2016

¹⁰ Kossen, E. (2016) 'Spanningen tussen Nederlandse Turken nemen toe met kliklijn', Elsevier 19 juli 2016

¹¹ NOS (2016) 'Turks staatsmedium publiceert lijst 'Gülen-organisaties' in Nederland', 30 augustus 2016

¹² NOS (2016) 'Arrestatie vanwege bedreiging na Turkse coup poging', 5 september 2016

¹ Brief van kabinet aan de Tweede Kamer, 12 september 2016

² De Volkskrant (2016) 'Tijdlijn: Zo verliep de coup poging in Turkije', 16 juli 2016

³ YTB (2016) 'Persbericht over de poging tot staatsgreep in Turkije op 15 juli' (Nederlandse tekst vanaf p. 43), geraadpleegd op 6 november 2016

⁴ Trouw (2016) 'Gülen wil internationaal onderzoek Turkse coup', 23 september 2016

⁵ En Son Haber (2016) 'Erdoğan'dan FETÖ'cülerini ihbar edin çağrısı', 10 augustus 2016

De spanningen in de Turkse gemeenschap manifesteerden zich ook duidelijk in het onderwijs: op de boycotlijsten stonden ook scholen die gelinkt werden aan de Gülen-beweging. In Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Zaandam en Purmerend ontstond er als gevolg een leegloop bij de 'Gülen-scholen'.^{13 14 15} Over en weer waren de verwijten fel. Zo betichtte een vooraanstaande Gülen-aanhanger imams die vanuit het Turkse ministerie van Godsdienstzaken (Diyamet) in Nederland werkzaam zijn van spionage ten dienste van de Turkse overheid.^{16 17 18}

¹³ Groen, J. & R. Kuiper (2016) 'Hoe escaleerde het bij 'Gülenschool' De Roos?', De Volkskrant 10 september 2016

¹⁴ Poll, W. van de (2016) '588 kinderen weg bij Gülen-scholen', Trouw 8 september 2016

¹⁵ Algemeen Dagblad (2016) 'Leerlingen 'Gülenschool' De Witte Tulp nog steeds thuis', 13 september 2016

¹⁶ Tieleman, Y. (2016) 'Imams zijn geheim agenten van Erdoğan', Algemeen Dagblad 19 augustus 2016

¹⁷ Tieleman, Y. (2016) 'Prominent Gülen beschuldigt Turkse imams van haatzaaien', Algemeen Dagblad 20 augustus 2016

¹⁸ http://www.telegraaf.nl/binnenland/27230531__Moskeebaas_spil_spionage__html

De coup poging had niet alleen impact op de verhoudingen binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap, maar ook op de positie van de Turks-Nederlandse gemeenschap binnen de Nederlandse samenleving. Tijdens de nasleep heerste bij diverse burgers en politici in Nederland verontwaardiging over de publieke uitingen van Turkse Nederlanders over hun loyaliteit aan de Turkse overheid. Ook groeide de verontwaardiging over het gegeven dat het conflict uit Turkije in Nederland zou worden uitgevochten. Er werden vraagtekens gezet bij de integratie en binding met de Nederlandse samenleving. Een tweede punt dat regelmatig ter sprake kwam was de bemoeienis van de Turkse regering met Nederland.¹⁹ Op hun beurt voelde een grote groep Turkse Nederlanders zich onvoldoende gehoord en begrepen. In de media en politiek werd namelijk al snel kritiek geuit op Erdoğan en de doorgevoerde zuiveringen. Daarmee is voor een grote groep Turkse Nederlanders te gemakkelijk voorbij gegaan aan de ernst van de coup poging.^{20 21}

¹⁹ Brief van kabinet aan de Tweede Kamer, 12 september 2016

²⁰ NOS (2016) 'Turkse Nederlanders: te weinig medeleven politiek na coup', 10 oktober 2016

²¹ Position Paper D. Lasage ten behoeve van Rondetafelgesprek 5 oktober 2016 ministerie van SZW

3. Beknopte geschiedenis van de Turkse republiek

Voor een goed begrip van de achtergronden en de onderlinge relaties tussen de van oorsprong verschillende Turkse groeperingen in Nederland, is een korte beschrijving van de moderne geschiedenis van de Turkse republiek op zijn plaats. Turkije kent een zeer rijke historie, maar we beperken ons tot het geven van een kort overzicht van relevante historische ontwikkelingen, waarbij we ons vooral richten op de relatie tussen de Turkse staat en religie.

Het Ottomaanse Rijk en de oprichting van de Republiek Turkije

Het Ottomaanse Rijk (1299-1922) is een belangrijk onderdeel van de geschiedenis van Turkije en vormde door de eeuwen heen een belangrijke machtsfactor in het Midden-Oosten en de Balkan. Het rijk was geënt op islamitische wetten en regels, maar kende ook een vrij tolerante houding ten opzichte van christenen en joden.²² In 1517 kreeg het Ottomaanse Rijk het kalifaat, waardoor de sultan de leiderschapspositie verwierf van de gelovigen binnen de islamitische wereld (kalief). Met de val van het Ottomaanse Rijk na de Eerste Wereldoorlog en de oprichting van de Republiek Turkije in 1923 door Mustafa Kemal Atatürk, kwam een einde aan de staatsgodsdienst. Atatürk schafte het kalifaat af en maakte van Turkije een seculiere staat. In de praktijk hield dit in dat religie onder toezicht van de staat kwam te staan. Religie werd door Atatürk en zijn volgers gezien als een hindernis voor modernisering. Er moest een nieuwe seculiere nationale identiteit worden opgebouwd, waardoor weinig ruimte was voor zowel religie als voor de taal en cultuur van minderheden. Sinds de oprichting van de Republiek Turkije ziet het Turkse leger zich als de hoeder van de seculiere republiek en de scheiding tussen religie en staat.

De jaren 50

De rechtlijnige houding van de regering ten opzichte van religie riep weerstand op bij religieuze groepen in Turkije. Geleidelijk kwam er in de jaren vijftig onder leiding van premier Menderes en zijn Democratische Partij (DP) meer ruimte voor religie. De beperkende regels werden versoepeld, waardoor ruimte ontstond voor de herinvoering van religieus onderwijs, de bouw van moskeeën en het ontstaan van autonome religieuze instellingen naast het bestaan van het ministerie van Godsdienstzaken.²³ De seculiere en op het westen georiënteerde elite ervoer dit alles echter als een bedreiging. Vooral onder een deel van de legerleiding was het gevoel dat de DP de uitgangspunten van Atatürk verloochende sterk aanwezig. Daarbij werd het bewind van premier Menderes steeds autocratischer.

Eerste militaire coup in 1960

Het leger had al meerdere waarschuwingen gegeven aan het adres van premier Menderes en pleegde in 1960 een coup. Een nieuwe grondwet werd van kracht en er werden nieuwe verkiezingen gehouden. Op 17 september 1961 werd premier Menderes na een omstreden rechtszaak ter dood veroordeeld. In 1961 werd het bestuur weer overgegeven aan een civiele regering, maar de inmenging van het leger in het bestuur van het land bleef voortbestaan. Het leger dichtte zichzelf een volledig autonome positie toe en oefende invloed uit op de politieke besluitvorming door middel van de Nationale Veiligheidsraad.²⁴

Tweede militaire coup in 1971

Door de opkomst van radicaal links in de jaren zeventig namen spanningen tussen groepen in Turkije toe. Ultralinkse en ultrarechtse groepen pleegden aanslagen. Ook in de Koerdische gebieden in het oosten van Turkije laaide het geweld op. Het leger hield premier Demirel verantwoordelijk en eiste dat hij zou aftreden. Een tweede militaire coup volgde in 1971. Tweeënhalf lang was de noodwet van kracht, totdat in 1973 weer vrije verkiezingen werden gehouden en Bülent Ecevit tot premier werd verkozen.²⁵

Derde militaire coup in 1980

De jaren na de coup van 1971 werden gekenmerkt door een voortdurende politieke impasse, een toename van geweld en economische stagnatie. De twee grootste partijen, de Republikeinse Volkspartij (RPP) onder leiding van Ecevit en de Rechtvaardigheidspartij (JP) onder leiding van de eerder afgetreden Demirel, slaagden er niet in om samen te werken. Afwisselend smeedden Ecevit en Demirel coalities die maar kort standhielden. Ondertussen bleef het geweld uit moslimfundamentalistische en Koerdisch-separatistische hoek toenemen. Op 12 september 1980 pleegde het leger daarom opnieuw een staatsgreep. Het leger greep ditmaal dieper in op de bestaande politieke structuren door alle macht naar zich toe te trekken, politieke partijen en vakbonden te ontbinden en politici, ook op lokaal niveau, te arresteren of te ontslaan. Generaal Kenan Evren werd als staatshoofd aangesteld. Pas in 1983 werd de vorming van nieuwe politieke partijen mondjesmaat toegestaan en vonden er verkiezingen plaats. Voormalige politici mochten daar niet aan mee doen.²⁶

²² Turkije Instituut, geraadpleegd op 1 december 2016

²³ Zürcher (2004: 222-233)

²⁴ Zürcher (2004: 230-233)

²⁵ Zürcher (2004: 233-261)

²⁶ Zürcher (2004: 261-285)

Vierde militaire coup in 1997

Na 1980 werd de maatschappelijke basis gelegd voor het geleidelijk terugdringen van de dominante rol van de staat en het leger. Het maatschappelijk middenveld kreeg meer invloed op het politieke proces en er kwam een relatief welvarende middenklasse met een conservatief wereldbeeld op die de islamitische levensstijl openlijker uitdroeg.²⁷ In de jaren negentig was premier Erbakan aan de macht. Hij gaf meer ruimte aan religie en wilde het NAVO-lidmaatschap opzeggen. Het leger stelde dat echter niet op prijs en een nieuwe coup poging volgde in 1997. Ditmaal gewelddoos en zonder dat het leger het gehele parlement naar huis stuurde. Premier Erbakan kreeg tijdens een bijeenkomst van de Nationale Veiligheidsraad dwingende adviezen voorgelegd om de islamisering van Turkije tegen te gaan. Erbakan trad af en een nieuwe civiele regering werd gevormd zonder Erbakan's Welvaartspartij. Erbakan werd levenslang van politieke deelname uitgesloten.²⁸

Opkomst Erdoğan

In 2001 richtte Recep Tayyip Erdoğan onder meer samen met Abdullah Gül de AK-partij (AKP, Partij voor Rechtvaardigheid en Ontwikkeling) op. De AKP kwam voort uit verschillende politieke partijen die gelieerd waren aan de religieus-conservatieve Milli Görüş-beweging, die zich afzette tegen de westers georiënteerde koers van Turkije. In 2003 behaalde de AKP een verassende verkiezingszege en werd Erdoğan premier. Erdoğan sprak een groot aantal stemmers aan door zijn charisma, arbeidersklasse-achtergrond en succesvolle carrière als burgemeester van Istanbul.²⁹ De AKP-regering van premier Erdoğan probeerde naar eigen zeggen van Turkije een democratische rechtsstaat te maken en de politieke invloed van de militairen terug te dringen. Dit was tevens een eis van de EU met betrekking tot de onderhandelingen voor de toetreding van Turkije. In 2007 won de AKP de verkiezingen opnieuw en werd Abdullah Gül president.³⁰

Verhoudingen tussen Erdoğan en Gülen

Bij het aantreden van Abdullah Gül verscheen een verklaring van het leger op internet waarin zorgen werden uitgesproken over zijn pro-religieuze standpunten. Erdoğan beschouwde deze waarschuwingen als bewijs dat een alliantie met het leger niet mogelijk was en wendde zich tot de geestelijk leider Gülen en zijn aanhangers voor hulp om de invloed van het leger en de seculiere elite te verminderen. Hoewel Erdoğan als democratisch gekozen premier een groot deel van het volk achter zich had, beschikte hij niet over voldoende gekwalificeerde hoogopgeleide volgelingen die belangrijke posities binnen het staatsbestel konden bekleden. Met dit doel voor ogen ontstond er een onofficieel bondgenootschap tussen Erdoğan en de Gülen-beweging. Steeds meer volgelingen van Gülen werden benoemd op belangrijke posities binnen met name de veiligheidsdiensten, justitie en de rechterlijke macht. In deze periode begon ook de beruchte en controversiële strafzaak tegen oud-generaals en andere secularisten (het zogenaamde Ergenekon-netwerk) waarmee de seculiere elite verder werd ontmanteld. Dit proces was een belangrijke stap in het terugdringen van de macht van het leger en secularisten binnen het staatsapparaat.^{31 32}

In de periode na 2011 verslechterde de verhouding tussen Erdoğan en Gülen. Sinds het najaar van 2013 verkeren de twee partijen in een openlijke clash. De Gülen-beweging liet zich in toenemende mate kritisch uit over het beleid van Erdoğan. De spanningen liepen onder andere hoog op nadat de politie in 2013 invallen deed bij vertrouwelingen van Erdoğan die van corruptie werden verdacht. Erdoğan beschuldigde de Gülen-aanhang van het infiltreren van overheidsinstellingen en scholen om zo een 'parallele staat' op te richten die er op uit was de regering van Erdoğan te ondermijnen. Het bleef niet bij beschuldigingen: Erdoğan voerde zuiveringen door in het politieke en justitiële apparaat en verzocht de Amerikaanse regering in april 2014 om de uitlevering van Fethullah Gülen aan Turkije. Gülen-aanhangers beschuldigen de AKP-regering op hun beurt steeds meer macht naar zich toe te trekken en het corruptieschandaal aan te grijpen om zich van te kritische Gülen-aanhangers te ontdoen.³³

²⁷ Sunier & Landman (2014: 43)

²⁸ Zürcher (2004: 301-303)

²⁹ Zürcher (2004: 306)

³⁰ Sunier & Landman (2014: 39-44)

³¹ Bruinessen (2010: 23-26)

³² Shaw & Sik (2016) 'Een verslag van binnenuit: hoe Turkije de coup uitlokte, zag aankomen en neersloeg', De Correspondent 21 juli 2016

³³ Sunier & Landman (2014: 43)

Recente politieke ontwikkelingen

Sinds 2003 zijn Erdoğan en zijn AKP onafgebroken aan de macht geweest in Turkije. Tussen 2003 en 2014 was Erdoğan premier en sinds 2014 is hij president. Het is Erdoğan's wens om de grondwet te wijzigen om het politieke bestel om te vormen van een parlementair naar een presidentieel systeem. Om de grondwet te wijzigen is een twee derde meerderheid in het parlement nodig. In de parlementaire verkiezingen van juni 2015 behaalde de AKP echter voor het eerst sinds 2002 geen absolute meerderheid in het parlement. Een verrassende nieuwkomer was de pro-Koerdische HDP (Democratische Volkspartij) die met 13 procent van de stemmen als vierde partij in het parlement kwam. De AKP, nog steeds de grootste partij, was genoodzaakt een coalitieregering te vormen. Nieuwe verkiezingen werden uitgeschreven omdat de partijen er niet in slaagden een regering te vormen binnen de wettelijk termijn van 45 dagen. Tijdens de verkiezingen op 1 november 2015 herwon de AKP de absolute meerderheid in het Turkse parlement.³⁴ Op 10 december 2016 diende de AKP samen met de ultra-nationalistische MHP (Nationalistische Actie Partij) een voorstel in voor de grondwetswijziging die nodig is voor de invoering van een presidentieel systeem. Het is de bedoeling dat het parlement op korte termijn over het voorstel stemt. Als er een akkoord wordt bereikt, vindt er in het voorjaar van 2017 een referendum plaats over de systeemwijziging.³⁵

Toenemend geweld en economische stagnatie

De Turkse regering werd de afgelopen twee jaar geconfronteerd met oplopende spanningen, toenemend geweld en economische stagnatie. Het conflict tussen de Turkse staat en Koerdische strijders laaide opnieuw op in de zomer van 2015. Daarbij is Turkije het afgelopen jaar in toenemende mate geconfronteerd met geweld en terroristische aanslagen gepleegd door Koerdische extremistische groeperingen en ISIS. De situatie in de grensgebieden met Syrië en Irak is zeer instabiel en de grote aantallen vluchtelingen zorgen voor fricties binnen de Turkse samenleving.

³⁴ Turkije Instituut, geraadpleegd op 6 december 2016

³⁵ Tunalı, T. (2016) 'Turkije kies voor sterke man Erdogan, mogelijk tot 2029', Trouw 12 december 2016

4. De uit Turkije afkomstige gemeenschap in Nederland

Omvang

Volgens de CBS-statistieken van oktober 2016 zijn er in Nederland 397.471 inwoners met een Turkse achtergrond. Het betreft 190.621 migranten van de eerste generatie (geboren in Turkije) en 206.840 van de tweede generatie (geboren in Nederland).³⁶ De derde generatie is nog beperkt: in 2008 waren dat bijna 6.000 personen, vrijwel allemaal onder de 14 jaar, en in 2012 betrof het 11.500 personen.³⁷

De migratiegeschiedenis in het kort

De historie van de Turkse gemeenschap in Nederland begint in de jaren zestig en zeventig, toen door een tekort aan arbeiders voor zwaar en ongeschoold werk in toenemende mate buiten de landsgrenzen gastarbeiders werden geworven. Zo sloot de Nederlandse regering in 1964 een wervingsovereenkomst met Turkije. De Turkse gastarbeiders (waaronder ook van Turks-Koerdische afkomst) dachten in eerste instantie terug te keren naar het land van herkomst, maar de praktijk bleek in veel gevallen anders. Vanaf begin jaren zeventig lieten veel arbeiders hun familie overkomen uit Turkije in het kader van gezinshereniging. Verder zijn door de jaren heen (politieke) vluchtelingen gemigreerd naar Nederland, met name afkomstig uit de minderheidsgroepen zoals Armeniërs en Koerden, vooral na 1980.³⁸

De maatschappelijke positie

Een onderzoek naar de maatschappelijke positie van Turkse Nederlanders laat zien dat Turkse Nederlanders hun onderwijsachterstand aan het inlopen zijn. De werkloosheid is fors hoger dan onder personen met een Nederlandse achtergrond, maar vergeleken met andere migrantengroepen is deze iets lager. Ondernemerschap onder Turkse Nederlanders is vrij populair.³⁹

Oriëntatie op Turkije

Turkse Nederlanders hebben tegenwoordig meer contacten met autochtone Nederlanders dan voorheen, maar tegelijkertijd is de oriëntatie op het land van herkomst en de eigen groep, ook onder de tweede generatie, nog groot en sterker dan onder andere migrantengroepen in Nederland. Het SCP beschrijft dat ongeveer de helft van de Turkse Nederlanders zich overwegend Turks voelt en vaak omgaat met personen uit de herkomstgroep. Segregatie speelt bij 20 procent van de Turkse Nederlanders (tegenover 15 procent van de Marokkaanse Nederlanders).⁴⁰ Bij een deel van de jongeren speelt naast een gevoel van uitsluiting ook wantrouwen richting de media, politiek en de politie. Er is bij veel Turks-Nederlandse jongeren het gevoel dat er met twee maten wordt gemeten. Ze hebben het gevoel dat ze in Nederland vooral op grond van hun religie, hun moslimidentiteit, systematisch apart worden gezet. Dit draagt bij aan het gevoel geen onderdeel te zijn van de Nederlandse samenleving.⁴¹ Deze sentimenten worden breder gedragen binnen de migrantengroepen, maar spelen sterker onder Turkse Nederlanders. Na de coupoging van 15 juli 2016 waren er veel Turkse Nederlanders die hun steun betuigden aan Turkije. In diverse media kwamen daar negatieve reacties op en werd gewezen naar de 'mislukte' integratie van deze Turkse Nederlanders. Zij voelden zich, op hun beurt, teleurgesteld over het feit dat veel Nederlanders daar weinig begrip voor hadden, omdat betrokkenheid met het land van herkomst en een dubbele loyaliteit naar hun beleving vrij normaal is. Zij zijn mede op Turkije georiënteerd, maar tegelijkertijd in Nederland geworteld.

Vertegenwoordiging van de Turkse regering in Nederland

Turkije heeft een ambassade in Den Haag en consulaten in Amsterdam, Leiden, Rotterdam en Deventer. Deze vertegenwoordigers onderhouden contacten met Turkse organisaties in Nederland. Vanuit Turkije is er een openlijke diasporapolitiek. De YTB (Yurtdışı Türkler Başkanlığı) is een departement van de Turkse regering dat zich sinds 2010 richt op de Turken in het buitenland. Dit departement subsidieert programma's, ook in Nederland, om de positie en het welzijn van Turken te verbeteren, bijvoorbeeld rond opvoeding, jeugdhulp en discriminatiebestrijding. YTB heeft actief opgeroepen om te gaan stemmen voor de Turkse verkiezingen. Ook heeft YTB banden met organisaties en instituties die te maken hebben met Turkse burgers over de hele wereld. Een aantal Turkse Nederlanders zitten in de adviesraad van de YTB.

³⁶ <http://statline.cbs.nl/> - per 3 oktober 2016

³⁷ <http://statline.cbs.nl/> - 6 maart 2013

³⁸ <http://www.vijfjfeeuwenmigratie.nl/land/Turkije#508-inhetkort> - geraadpleegd op 1 december 2016

³⁹ Staring et al. (2014)

⁴⁰ Huijnk et al. (2015)

⁴¹ Huijnk et al. (2015)

5. Verschillende groeperingen

De Turks-Nederlandse gemeenschap kenmerkt zich door een enorme diversiteit. Velen binnen deze gemeenschap hebben zich georganiseerd en de organisatiegraad is hoog vergeleken met andere migrantengroepen.⁴² Het beschrijven van deze diversiteit wordt bemoeilijkt door het feit dat deze groeperingen elkaar niet altijd wederzijds uitsluiten, er binnen de groeperingen verschillende visies leven en niet elke Nederlander van Turkse komaf zich verbonden met of vertegenwoordigd voelt door een van de groeperingen. Desondanks is het kennen van de achtergrond en visie van deze groeperingen behulpzaam bij het begrijpen en duiden van spanningen binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap. Overigens, als het gaat om het gemeenschappelijk belang weet men elkaar vaak wel te vinden. Er zijn veel koepelorganisaties, zowel lokaal als landelijk.

Hieronder volgt een beschrijving van het kleurrijke palet aan groeperingen binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen religieuze, etnische en politieke groeperingen. Per groepering beschrijven wij kort de oorsprong, de situatie in Nederland en de houding ten opzichte van andere groeperingen. In hoofdstuk 7 volgt van alle groeperingen een samenvatting.

5.1 Religieuze groeperingen

Veel Turkse organisaties in Nederland hebben zich gevormd langs religieuze lijnen. De grootste in Nederland zijn van soennitische moslims: Diyanet (Islamitische Stichting Nederland, ISN), Milli Görüş Noord- en Zuid-Nederland (MGN) en de Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN, ook wel Süleymanci genoemd). Dit zijn koepelorganisaties die onder meer moskeeën verenigen. Zij hebben samen 220 moskeeën (meestal gaat het om gebedsruimten) in Nederland. Daarna beschrijven wij de Gülen-beweging, de Nurcu's, de Aleviëten (niet-soennitische islam) en christelijke groepen zoals Armeniërs en Suryoye. De kleinere bewegingen, bijvoorbeeld verschillende soefi-ordes, zijn in verband met hun kleinschaligheid in Nederland niet opgenomen in dit informatieblad.

⁴² Huijnk & Dagevos (2012)

Diyanet (In Nederland vertegenwoordigd door Islamitische Stichting Nederland, ISN)

Oorsprong

De Turkse staat organiseert religieuze activiteiten en godsdienst- onderwijs met als doel dat religie vooral in het privé domein wordt beleefd. Het Directoraat (of Presidium) voor Godsdienstzaken (Diyanet isleri Baskanligi), in het vervolg 'Diyanet', heeft een regulerende en faciliterende taak. Daaronder valt het bekostigen van de imams, ook in Nederland.⁴³

Diyanet in Nederland

De grootste groep Turks-Nederlandse moskeegangers in Nederland behoort tot Diyanet. Diyanet beheert ruim 150 moskeeën. De moskeeën zijn aangesloten bij de koepelorganisatie Islamitische Stichting Nederland (ISN), die op haar beurt weer nauw samenwerkt met de attaché voor godsdienstzaken van de Turkse ambassade. ISN (en daarmee Diyanet) is daarmee ook de grootste landelijke moskeekoepelorganisatie van Nederland. Sinds het begin van de jaren tachtig stuurt Diyanet, op verzoek van Nederlandse moslims, imams naar Nederland voor een periode van maximaal vier jaar. Diyanet betaalt de salarissen van de imams, maar bemoeit zich naar eigen zeggen verder niet met de wijze waarop zij hun werk doen. Vrijwel iedere moskee of gebedshuis heeft een jongeren- en/of vrouwenafdeling. Aan ISN gelieerd is de Turks Islamitische Culturele Federatie (TICF). Deze federatie bundelt een aantal aan moskeeën gelieerde culturele verenigingen, richt zich op sociale en culturele thema's en de belangenbehartiging van de achterban richting overheid en samenleving. ISN is tevens verbonden aan het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO).⁴⁴

⁴³ Sunier & Landman (2014)

⁴⁴ Sunier & Landman (2014)

Houding ten opzichte van andere groeperingen

Met de financiële en logistieke voordelen die de relatie met de Turkse staat met zich meebrengt en zijn positie als de grootste moskeekoepelorganisatie heeft Diyanet zich ontwikkeld als een belangrijke speler in het Turks-islamitische landschap in Nederland en Europa. De komst van Diyanet naar Europa wordt echter ook verklaard als poging te voorkomen dat stromingen als Milli Görüş en Süleymanci teveel invloed zouden krijgen. Vooral in de beginjaren stond de relatie met deze organisaties in het teken van rivaliteit, al zouden er ook samenwerkingsverbanden bestaan. De laatste jaren lijkt een koersverandering plaats te vinden. Ambtenaren van Diyanet zouden ook blijk geven van hun sympathie voor de ideeën van verschillende andere religieuze organisaties.⁴⁵ De relatie met de Gülen-beweging is echter van een geheel andere orde. Diyanet volgt na de mislukte coup poging in 2016 de officiële lijn van de Turkse overheid en bestempelt hiermee deze beweging als een terroristische organisatie.⁴⁶

Milli Görüş (MGNN en NIF)

Oorsprong

Milli Görüş is een sociale en politieke beweging die religie niet alleen in het privé domein maar ook in het publieke domein van belang vindt. De naam Milli Görüş betekent 'Nationale Visie'. De beweging is niet los te zien van de inmiddels overleden oud-premier en politicus Necmettin Erbakan (1926-2011). Erbakan verscheen in 1970 op het Turkse politieke toneel met zijn toenmalige Nationale Orde Partij (Milli Nizam Partisi, MNP) die een religieus conservatief en nationalistisch standpunt vertolkte. Later zou hij diverse andere partijen oprichten en leiden omdat de eerdere partijen door de staat één voor één werden ontbonden. Langs de parlementaire weg trachtte Erbakan het islamitische geloof prominenter te laten gelden in de Turkse samenleving. In Turkije werd Erbakan dan ook lange tijd gezien als het gezicht van de politieke islam. De naam van de beweging is afgeleid van een boek dat van zijn hand is verschenen. In dit boek zet Erbakan zijn visie uiteen op de ideale staatsinrichting voor Turkije, namelijk een samenleving op islamitische grondvesten, waarmee hij zich tegen de heersende liberale en seculiere orde keerde. Erbakan was bovendien tegen de toetreding van Turkije tot de EU, en trachtte eerder de band tussen Turkije en de islamitische wereld te versterken.

Begin van de eeuw barstte een heftige discussie over de te volgen koers los nadat een jongere generatie van de aanhang begon te pleiten voor een afscheid van de anti-Europese houding van de partij. Deze aanvaring leidde tot een splitsing tussen de oude garde van Erbakan-getrouwen en de nieuwe generatie onder

leiding van Recep Tayyip Erdoğan in de AKP. Ook in Europa stonden leiders binnen Milli Görüş op die meer toenadering tot de niet-islamitische omgeving in Europa propageerden. De Milli Görüş die in Turkije vooral een politieke beweging vormt, organiseerde zich in Europa rond moskeeën en islamitische centra.⁴⁷

Milli Görüş in Nederland

Met zijn politiek-religieuze boodschap verwierf Erbakan in de jaren zeventig steun onder voornamelijk de lager opgeleide Turkse migranten in West-Europa, met name in Duitsland. Inmiddels vormt de organisatie in Duitsland (IGMG) de koepelorganisatie binnen Europa en haar centrale invloed weerspiegelt de hiërarchische structuur van Milli Görüş. Zoals hierboven aangegeven heeft er een heroriëntatie plaatsgevonden binnen de beweging. Vóór die tijd was de ideologie sterk islamistisch, werd het streven naar een islamitische staat benadrukt en werd het westen als een vijandige macht afgeschilderd. Met de nieuwe koers zou de beweging in Europa vooral gericht zijn op belangenbehartiging van de leden in de samenleving waarin ze leven. Het open, pluriforme en democratische karakter zou tevens worden erkend en geaccepteerd.⁴⁸

De Milli Görüş moskeeën zijn vaak brede sociaal-culturele centra, waarin, afgezien van de gemeenschappelijke gebedsruimte, verschillende groepen eigen activiteiten organiseren. Milli Görüş kent in Nederland twee landelijke koepelorganisaties: de Milli Görüş Noord-Nederland (MGNN) en de Milli Görüş Zuid-Nederland (Nederlandse Islamitische Federatie, NIF). Beide koepelorganisaties hebben ongeveer 40 moskeeën en aan de moskee gelieerde jongeren-, vrouwen-, studenten- en/of sportverenigingen onder hun beheer. De plaatselijke moskeeën functioneren redelijk autonoom. Landelijk georganiseerde activiteiten zijn onder andere de zomercursussen voor kinderen, de inburgeringscursus voor imams, de bedevaart naar Mekka en de hulpacties voor arme landen tijdens de ramadan en het offerfeest. Volgens de website van de beweging heeft de koepelfederatie in Nederland ruim 5000 betalende leden en een achterban van meer dan 30.000 personen.⁴⁹

Houding ten opzichte van andere groeperingen

De huidige president Erdoğan is afkomstig uit de geleerden van Milli Görüş. Dit maakt hem en de huidige regeringspartij AKP binnen deze groepering vrij populair. Er is echter ook een kritische fractie binnen de groepering richting Erdoğan en zijn AKP. Deze mensen zijn meer loyaal naar de inmiddels overleden stichter van de beweging Erbakan en hangen eerder de vrij kleine Saadet-partij aan. Na de coup poging in Turkije hebben de federaties MGNN en NIF de coup poging veroordeeld en in een gemeenschappelijke persbericht opgeroepen tot rust en kalmte.⁵⁰

⁴⁵ Sunier & Landman (2014)

⁴⁶ <http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/11/30/diyanetten-feto-uyarisi> - geraadpleegd op 1 december 2016

⁴⁷ Sunier & Landman (2014)

⁴⁸ Sunier & Landman (2014)

⁴⁹ <http://www.milligorus.nl/nl/wie-zijn-wij> - geraadpleegd op 24 oktober 2016

⁵⁰ <http://www.nifonline.nl/> - geraadpleegd op 24 oktober 2016

Süleymanci (Stichting Islamitisch Centrum Nederland, SICN)

Oorsprong

De naam Süleymanci is afgeleid van de oprichter van de beweging, Süleyman Hilmi Tunahan. In de jaren veertig en vijftig reisde hij rond als prediker en stichtte hij een netwerk van informele en private koranscholen. Deze werden geleid door zijn leerlingen. Hij was een voorvechter van het behoud van godsdienstonderwijs en verzette zich tegen de staatscontrole over de godsdienst. Een groot deel van de activiteiten is gericht op religieus onderwijs: kennis van de koran, de religieuze plichten en doctrine. Nog steeds hebben de Süleymanci in Turkije een netwerk van koranscholen. In Europa gebruikt de beweging moskeeën en internaten als basis voor haar activiteiten.⁵¹

Süleymanci in Nederland

Süleymanci-organisaties in Nederland vallen onder de overkoepelende organisatie Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN), die de banden met Süleymanci-organisaties in onder andere Duitsland en Turkije onderhoudt. Voorheen was de organisatie nogal naar binnen gekeerd en gesloten. Tegenwoordig zoeken de organisaties geleidelijk steeds meer aansluiting bij andere organisaties en contact met de 'buitenwereld'. Bij de organisaties van SICN staan godsdienstonderwijs voor kinderen en jongeren centraal. De moskeeën, internaten en koranscholen van de Süleymanci maken geen gebruik van de imams van Diyanet. Zij leiden hun eigen imams op en bieden hen loopbaanbegeleiding.⁵² Er is een interne opleiding tot religieus onderwijzer (*hoca*) voor mannen en vrouwen apart.⁵³ SICN telt op dit moment in totaal 84 lokale samenwerkingspartners waarvan 41 statutair aangesloten (moskee)organisaties en 43 andere organisaties waarmee op verschillende terreinen en voor verschillende projecten wordt samengewerkt. Ook bieden sommige lidorganisaties internationale uitwisseling.⁵⁴ SICN beheert 20 van de 22 Turkse internaten voor jongeren in Nederland.

Houding ten opzichte van andere groeperingen

Na de mislukte coup poging in juli 2016 heeft de SICN samen met ISN, de twee koepelorganisaties van Milli Gorus en de Turkse Federatie Nederland (TFN, zie verder) een gezamenlijk persbericht op hun website geplaatst. In dit persbericht veroordeelt de stichting de coup poging 'op de meest krachtige wijze'.⁵⁵

De Gülen-beweging (Hizmet)

Oorsprong

De Gülen-beweging, onder de aanhangers bekend als Hizmet (dat 'dienstbaarheid' betekent), is een beweging geënt op de ideeën van moslimgeleerde en denker Fethullah Gülen. Door buitenstaanders worden de aanhangers van Gülen ook wel *cemaat* genoemd. Wij gebruiken vooral de term 'Gülen-beweging', omdat deze het meest gangbaar is. Binnen de Gülen-beweging zijn de ideeën van Said Nursi (zie verder bij Nurcu-beweging) te herkennen. Fethullah Gülen is echter de afgelopen decennia een eigen weg ingeslagen. Hij ontwikkelde zich in de jaren negentig tot een prominente prediker. Zijn streven was het vormen van een nieuwe elite, een zogenaamde 'gouden generatie', die moderniteit weet te combineren met religie. Binnen de beweging is onderwijs een belangrijk middel om de middenklasse te verheffen. Kenmerkend voor het onderwijs is de focus op moderne wetenschap en techniek gecombineerd werd met een diepreligieuze houding en bereidheid tot het dienen van de maatschappij waarin de leden zich bewegen. De beweging breidde zich uit in Turkije en het buitenland. Zichtbaarheid van de beweging nam toe door eigen media, kranten en radio- en tv-zenders. Ook in de onderwijssector heeft de beweging een aandeel. Er werden scholen opgericht die het imago hadden van kwalitatief goed onderwijs. Het netwerk van Gülen-aanhangers en aan Gülen gelieerde organisaties strekt zich uit over de hele wereld. Volgens Gülen-aanhangers zouden activiteiten geïnspireerd zijn op het *gedachtengoed* van Gülen, van interne organisatie of instructies zou geen sprake zijn. Critici betwijfelen dit en denken weldegelijk aan een hiërarchische sturing.⁵⁶ Turkije heeft de beweging in 2016 uitgeroepen tot een terroristische organisatie (FETÖ) en alle organisaties in Turkije die (mogelijk) banden hebben met de beweging zijn inmiddels ontbonden.

⁵¹ Sunier et al. (2011)

⁵² Nanhoe et al. (2014)

⁵³ Sunier & Landman (2014)

⁵⁴ <http://www.sicn.nl/pages/organisaties.html> - geraadpleegd op 14 november 2016

⁵⁵ <http://turksemedia.nl/turks-nederlandse-islamitische-organisaties-reageren-gezamenlijk-op-couppoging/> - geraadpleegd op 14 november 2016

⁵⁶ Bruinessen (2011)

Gülen-beweging in Nederland

In Nederland is de beweging met name in de tweede helft van de jaren negentig opgekomen. Cijfers over de exacte omvang van de beweging ontbreken. De Nederlandse Gülen-beweging (Hizmet) is in 2010 onderzocht door hoogleraar Martin van Bruinessen op verzoek van het toenmalig ministerie van Wonen, Wijken en Integratie. De hoogleraar kwam tot de conclusie dat de aanhangers een ondoorzichtige beweging vormen, dat ze een conservatieve islam belijden en dat de sociale druk vrij groot is. Maar ook dat aanhangers vrij zijn de beweging de rug toe te keren, de nadruk op onderwijs ertoe heeft geleid dat kinderen het goed doen op school en dat de volwassenen geen moeite hebben goede banen te vinden. De Gülen-beweging is een religieuze beweging, maar vrijwel al haar publieke activiteiten zijn seculier. Zij doet in de publieke ruimte niet aan de verspreiding van religieuze ideeën en propageert geen opzichtige symbolen van islamitische identiteit; godsdienstonderwijs, religieuze devotie en zelfdisciplineren vinden voornamelijk in het privédoelgebied plaats.⁵⁷

De beweging heeft geen eigen moskeeën, zoals de andere van oorsprong Turks-religieuze bewegingen. Scholen, huiswerk-instituten, vrouwenorganisaties, ondernemersverenigingen (koepelvereniging HOGIAF, de regionale verenigingen AGIAD, BIAD, DIAD, GIAD, ROGIAD, UGIAD en VOTIAD) en studenten-organisaties (Cosmicus) zijn de voornaamste formele instellingen die door de beweging worden gerund. De beweging hecht belang aan interreligieuze en interculturele dialoog – ook met niet-gelovigen – ten dienste van wederzijds respect en begrip in de samenleving.⁵⁸ Verder heeft de beweging studentenhuizen (*dersane*) tot haar beschikking in met name de grote studenten-steden. Ook de Nederlandstalige krant 'Zaman Vandaag' die wekelijks verschijnt is gelieerd aan de Gülen-beweging.

Houding ten opzichte van andere groeperingen

Er zijn al langere tijd spanningen tussen Gülen- en Erdoğan-aanhangers. Dit is sterk toegenomen na de poging tot staatsgreep op 15 juli 2016. Gülen wordt door de Turkse overheid en een groot deel van de Turkse bevolking als het brein achter de coup gezien. Na de coup veroordeelde de Nederlandse tak van de Gülen-beweging de mislukte staatsgreep en verwierp de beschuldigingen aan het adres van Gülen en de beweging.⁵⁹ Toch zijn in de zomer van 2016 tientallen aanhangers van de Gülen-beweging in Nederland bedreigd en geïntimideerd. Hoewel de rust weer is teruggekeerd, lijkt de kloof tussen Gülen-aanhangers en de meerderheid van de Turks-Nederlandse gemeenschap nog vrij groot.

De Nurcu-beweging

Oorsprong

De Nurcu-beweging kwam begin 20^e eeuw op, onder leiding van de Turks-Koerdische moslimgeleerde Said Nursi. Nursi propageerde een islamitische levensstijl en pleitte daarnaast voor omarming van de moderne wetenschap. Voor de Nurcu-beweging staat spiritualiteit centraal en is de islam niet een politieke ideologie. De omvang van de beweging is vrij klein. De leden bestuderen vooral de werken *Risale-i Nur* (Geschriften van het Licht) van hun inspirator Said Nursi. In deze werken wordt een brug geslagen tussen de natuurwetenschap en de islam. Ook Gülen en de Gülen-beweging zien in Nursi een inspirator en hanteren de *Risale-i Nur* als een belangrijke basisbron/naslagwerk voor hun gedachtegoed⁶⁰.

Nurcu-beweging in Nederland

De beweging in Nederland is alleen lokaal georganiseerd, met name in de steden Rotterdam, Amsterdam Den Haag en Eindhoven. Deze groep heeft geen moskeeën maar zogenaamde *madrassa's* (studiehuizen), waarbinnen soms ook studenten verblijven⁶¹. Een van de kopstukken van de beweging is de rector van de Islamitische Universiteit Rotterdam (IUR), Ahmet Akgündüz.

Verhoudingen ten opzichte van andere groeperingen

De beweging tracht zich verre te houden van de politiek en eventuele spanningen die hieruit voortvloeien. Ahmet Akgündüz staat echter bekend als een sympathisant van de Turkse president Erdoğan en is enkele malen in opspraak gekomen vanwege zijn omstreden uitspraken over Alevieten, Armeniërs, homoseksuelen, Turkse demonstranten en Turks-Nederlandse politici⁶².

⁵⁷ Van Bruinessen (2010)

⁵⁸ <http://www.hizmetbeweging.nl/over-hizmet/> - geraadpleegd op 1 december 2016

⁵⁹ <http://www.platformins.nl/fethullah-gulen-en-hizmetbeweging-reageren-op-coup-turkije/>

⁶⁰ Van Bruinessen (2010)

⁶¹ Van den Berg, Bellaart & Yar (2015).

⁶² <http://www.ad.nl/rotterdam/moslimrector-slaat-weer-aan-het-haatzaaien-a7f7c521/>

Alevieten

Oorsprong

Het alevitisme is zowel een geloofsovertuiging als een levensbeschouwing en is niet aan etniciteit gebonden. De alevitische geloofsovertuiging en levensbeschouwing worden gekenmerkt door een humanistische en mystieke interpretatie van de islam. Deze gemeenschap gelooft dat na de dood van de profeet Mohammed zijn neef en schoonzoon Ali de enige rechtmatige opvolger was. Alevieten komen samen in gebedshuizen (*Cemevi*) voor het uitoefenen van rituelen en voor culturele en sociale activiteiten.^{63 64} In Turkije is het alevitisme na de soennitische islam de grootste religieuze stroming. Alevitisme wordt echter niet als officiële religie erkend door de Turkse staat en alevieten ontvangen in tegenstelling tot de soennitische moskeeën geen financiële tegemoetkoming voor hun gebedshuizen en geestelijke leiders (*dedes*). In april 2016 legde het Europese Hof voor de Rechten van de Mens de Turkse staat een boete op voor het schenden van de vrijheid van godsdienst van alevieten en de discriminatie van alevitische instellingen door de financiële benadeling van alevieten ten opzichte van soennitische religieuze instellingen.⁶⁵

Alevieten in Nederland

In Nederland zijn er circa 25 Cemevi. Schattingen over het aantal Turks-Nederlandse alevieten lopen uiteen van tachtig- tot honderdduizend, ongeveer een kwart van de Turks-Nederlandse gemeenschap.^{66 67} Turks-Nederlandse alevieten hebben zich in Nederland verenigd in HakDer, de federatie van Alevitische gemeenschappen in Nederland en in HAF, de Nederlands Alevitische Federatie (Hollanda Alevi Federasyonu). HakDer is in 1991 opgericht en vertegenwoordigt elf alevitische verenigingen in Nederland.⁶⁸ In de meeste grote steden als Amsterdam, Den Haag en Rotterdam is er een vereniging. Het doel van de federatie is de belangen van de alevitische gemeenschap in Nederland te behartigen. Naast HakDer is ook HAF actief als belangenbehartiger van de alevitische groep in Nederland. De twee organisaties hebben onderling een moeizame relatie.

Houding ten opzichte van andere groeperingen

Na de gebeurtenissen van 15 juli is de positie van de Turks-Nederlandse alevitische gemeenschap ten opzichte van andere Turks-Nederlandse groeperingen niet wezenlijk veranderd. HakDer stelt in een *position paper* aan de Tweede Kamer dat de alevitische gemeenschap altijd al onder druk staat, ook in Nederland. Leden durven zich vaak niet openlijk uit te spreken uit angst voor repercussies. In het verleden zijn gebouwen van

alevieten beklad en vernield. Opmerkelijk is dat Diyanet onlangs 96 alevitische geestelijken naar Europa heeft laten vertrekken, waarvan zes naar Nederland. Zowel de HakDer als de HAF hebben hier uiterst kritisch op gereageerd.⁶⁹ HakDer ziet het sturen van alevitische geestelijken als een poging van de Turkse regering om het alevitische geloof en levenswijze te assimileren aan de soennitische islam.⁷⁰

5.2 Etnische groeperingen

Naast de verscheidende religieuze groeperingen, zijn er binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap ook verschillende etnische groepen. Minderheidsgroeperingen in Turkije, zoals de Koerden en Armeniërs, hebben zich ook in Nederland georganiseerd. We bespreken de belangrijkste groeperingen en bijbehorende organisaties.

Turkse Koerden

Oorsprong

Deze bevolkingsgroep woont al duizenden jaren in het berggebied van de huidige landen Turkije, Irak, Iran en Syrië. Na de eerste Wereldoorlog werd in 1923 het Vredesverdrag van Lausanne ondertekend. Daarin werden de grenzen van het huidige Turkije vastgesteld. De Koerden leven vanaf dat moment over vier landen verspreid: Iran, Irak, Turkije en Syrië. Atatürk vond dat de Koerden niet binnen zijn ideaal van een 'Turkse natiestaat' pasten. Als gevolg daarvan werden minderheden als de Koerden cultureel en politiek onderdrukt.^{71 72} De meerderheid van de Koerden volgt de soennitische stroming van de islam. Daarnaast is er ook een grote groep Koerdische alevieten.⁷³

Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw heeft de Koerdische kwestie regelmatig het nieuws gehaald. De meest radicale organisatie vormt de Arbeiderspartij van Koerdistan, de welbekende PKK, die jarenlang een guerrillastrijd voerde tegen het Turkse leger. Het Turkse leger ontruimde op zijn beurt Koerdische bergdorpen waar de strijders zich schuil hielden. Vanaf eind jaren zeventig zijn tienduizenden Koerdische activisten gevlucht naar Europa. In 2006 wordt onder druk van de Europese Unie in Turkije een wetswijziging doorgevoerd. Publiceren in en het spreken van de Koerdische taal wordt officieel toegestaan. In 2013 tekenden de PKK en de Turkse staat een vredesakkoord, dat in 2015, mede ingegeven door de situatie in Syrië en Irak, werd verbroken.⁷⁴

⁶³ Kaya (2006)

⁶⁴ HakDer (2016) Position Paper, hoorzitting Tweede Kamer 10 oktober 2016

⁶⁵ ECHR (2016) 62649/10 Case of Izzettin Dogan and Others v. Turkey, 26 April 2016

⁶⁶ Soetenhorst, B. (2016) 'We leven in heimelijkheid', Het Parool, 10 oktober, 2016

⁶⁷ HakDer (2016) Position Paper, hoorzitting Tweede Kamer 10 oktober 2016

⁶⁸ HakDer (2016) persbericht 1 oktober 2016

⁶⁹ Beek, van M. (2016) 'Erdogan stuurt geestelijken af op andersgelovigen', Trouw, 4 oktober 2016

⁷⁰ HakDer (2016) persbericht 1 oktober 2016

⁷¹ www.azady.nl/; <http://www.turkije-instituut.nl/>; <http://fedkom.nl/geschiedenis/>; <http://www.nu.nl/buitenland/2664312/vijf-vragen-turks-koerdische-conflict.html> - geraadpleegd op 3 november 2016.

⁷² Moors, van den Reek Vermeulen & Siesling (2009)

⁷³ Kaya (2006)

⁷⁴ Zürcher (2004)

De PKK staat op de lijst van terroristische organisaties in de EU en veel andere westerse landen. Sinds er internationale steun is voor Koerdische strijders die tegen ISIS vechten, lijkt de strijd om een onafhankelijk Koerdistan nieuw leven te zijn ingeblazen. Nog steeds zijn de spanningen tussen de Turkse regering en Koerden aanzienlijk.

De Democratische Volkspartij (HDP), die voortkomt uit de Koerdische beweging, maakt deel uit van het Turkse parlement. President Erdoğan beschuldigt de HDP ervan de verboden PKK te helpen, iets wat de partij zelf ontkent. In het najaar van 2016 is een arrestatiebevel voor HDP-parlementsleden uitgevaardigd, waarvan een tiental – onder meer de beide covoorzitters – daadwerkelijk is gearresteerd.⁷⁵ Sinds de noodtoestand na de mislukte coup van juli 2016 neemt president Erdoğan steeds zwaardere maatregelen tegen onder meer vertegenwoordigers van de Koerden. Hij zegt daarmee extremisme en terrorisme te willen bestrijden.

Turks-Koerdische gemeenschap in Nederland

Onder de gastarbeiders die vanaf de jaren 60 vanuit Turkije naar Nederland kwamen, bevonden zich ook veel Turkse Koerden. Later kwamen zij ook als vluchteling. Het aantal Koerden in Nederland wordt niet geregistreerd. Er zijn nogal uiteenlopende schattingen: tussen de 40.000 en 100.000 personen. In Nederland wonen volgens de koepelorganisatie van Nederlands-Koerdische verenigingen Demned (voorheen FEDKOM) ongeveer 100.000 Koerden.⁷⁶ Moors e.a. noemen in een publicatie uit 2009 dat circa 45.000 Nederlandse Koerden afkomstig zijn uit Turkije.⁷⁷ Daarnaast zijn er nog Koerden afkomstig uit andere landen, zoals Irak en Syrië. De Nederlandse Koerden wonen verspreid over Nederland, met concentraties in Amsterdam, Zaanstad, Arnhem, Deventer, Utrecht en Enschede. Den Haag heeft de grootste Koerdische gemeenschap: naar schatting 15.000 tot 20.000 personen.

Belangrijke Turks-Koerdische organisaties in Nederland:

- Demned (voormalig FEDKOM), Raad van gemeenschappen uit Koerdistan
- HDP Jongeren
- VEKSAV, Beweging voor Internationale cultuur en kunst

Houding ten opzichte van andere groepen

De spanningen in Turkije doen zich ook onder Turks-Nederlandse groepen voor. Het meest nadrukkelijk tussen nationalistisch georiënteerde Turkse Nederlanders en Nederlanders met een Turks-Koerdische achtergrond die een autonome Koerdische staat nastreven. Deze laatste groep profileert zich sterk anti-Erdoğan en sympathiseert vaak met de PKK. Dat gaat op zijn beurt weer vaak samen met sympathieën voor de HDP in Turkije. Hoewel veel

Nederlanders met een Turks-Koerdische achtergrond kritisch zijn ten opzichte van de huidige Turkse regering, zijn er ook subgroepen die zich wel achter het beleid van president Erdoğan scharen. Verder is een kleine groep die de Gülen-beweging en andere groeperingen een warm hart toedraagt. Deze onderlinge diversiteit aan ideeën leidt soms tot spanningen binnen de eigen groep. Tussen Turks-Nederlandse nationalist en Koerden zijn de afgelopen jaren regelmatig incidenten gemeld. Deze incidenten vonden onder meer plaats in Rotterdam en Dordrecht.⁷⁸

Turkse Armeniërs

Oorsprong

Het Armeense volk is een eeuwenoud volk. Het land ten oosten van het huidige Turkije werd in 1454 verdeeld tussen het Ottomaanse Rijk en Perzië. De meeste Armeniërs waren christelijk en woonden voor de Eerste Wereldoorlog in het oosten van het huidige Turkije en delen van Syrië en Iran. Tijdens de Eerste Wereldoorlog sloten veel Armeniërs zich aan bij de Sovjet-Unie in de hoop na de oorlog een eigen staat te verwerven. De leiders van de Osmaanse regering besloten in 1915 tot deportatie van de Armeense bevolking vanuit Oost- en Centraal-Anatolië naar de Syrische woestijn, als een oorlogsmaatregel om de nationale veiligheid te garanderen. In de periode tot de late zomer van 1916 kwamen naar schatting tussen 600.000 en 800.000 Armeniërs om. Ze werden het slachtoffer van massale executies, aanvallen door paramilitaire bendes, en ziekte en uitputting tijdens soms maandenlange marsen naar het zuiden. De Armeniërs en veel westerse landen kwalificeren dit als genocide, maar Turkije heeft zich altijd op het standpunt gesteld dat het oorlog was en er veel slachtoffers vielen door gewapende strijd, hongersnood en ziektes.⁷⁹ Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie werd Armenië in 1991 onafhankelijk. Velen verlieten het land, mede door de oorlog met Azerbeidzjan om de Armeense enclave Nagorno-Karabach.

Armeense gemeenschap in Nederland

Tijdens en na de Eerste Wereldoorlog zijn veel Armeniërs naar verschillende landen gevlucht, onder andere naar Nederland. Vanaf de jaren zestig kwam er opnieuw een groep Armeense immigranten naar Nederland. Het waren voor een groot deel Turkse Armeniërs die zich sinds 1915 in Turkije nooit meer echt veilig hadden gevoeld. Toen Nederland Turkse gastarbeiders aantrok, zagen zij hun kans schoon. Het is vooral deze groep, afkomstig uit Istanbul en Oost-Turkije, die de basis vormt van de huidige Armeense gemeenschap in Nederland. De grootste groep woont in Almelo. De Federatie Armeense Organisatie Nederland (FAON) heeft onderzoek laten doen en schat dat tussen de 12.000 en 15.000 van oorsprong Armeniërs in Nederland wonen.⁸⁰

⁷⁵ Tunali, T. (2016) 'Turkse HDP: We moeten ons niet neerleggen bij het lot dat een mans ons wil opdringen', Trouw, 4 november 2016

⁷⁶ <http://fedkom.nl/geschiedenis/> - geraadpleegd op 3 november 2016.

⁷⁷ Moors, van den Reek Vermeulen & Siesling (2009)

⁷⁸ NRC, 24 juni 2016

⁷⁹ Turkije Instituut (2011) De Armeense kwestie, geraadpleegd op 3 november 2016

⁸⁰ Veerman & Weitenberg (2008)

Belangrijke Armeense organisaties in Nederland:

- Federatie Armeense Organisatie Nederland (FAON)
- The Armenian General Benevolent Union (AGBU Holland)
- Stichting Verenigde Armeniërs in Nederland (VAN)
- Hay Tad, Nederlands Armeens comité voor rechtvaardigheid en democratie
- AJO Vereniging

Houding ten opzichte van andere groepen

Het FAON organiseert jaarlijks de '24 april 1915 herdenking' van de vermeende Armeense genocide en pleit voor erkenning van de genocide door de Nederlandse staat. Dit onderwerp heeft regelmatig tot spanningen geleid tussen Armeniërs en Turkse Nederlanders die zich niet herkennen in de term genocide. Het FAON heeft in een recente hoorzitting van de Tweede Kamer aangegeven dat zij merken dat 'de lange arm van Turkije' invloed heeft in Nederland. Als voorbeeld noemen zij het vanuit Diyanet (Turkse ministerie voor Godsdienstzaken) verzamelen van handtekeningen in moskeeën in Nederland, eerst in 2000 tegen de Armeense gedenksteen in Assen, en in 2014 door met onder andere advertenties en gratis bussen een nationalistische, anti-Armeense demonstratie te regelen tegen een monument in Almelo. FAON zegt dat zij met een aantal Turks-Nederlandse en Koerdisch-Nederlandse organisaties goede relaties onderhoudt. Sommige Turken en koerden nemen deel aan de herdenkingen en dat vindt FAON moedig, omdat zij op vergelijkbare manier worden bedreigd en geïntimideerd als nu de Gülenisten.⁸¹

Suryoye

Oorsprong

Suryoye, ook wel bekend als Suroye, zijn een etno-religieuze gemeenschap van Assyriërs en Arameeërs oorspronkelijk afkomstig uit het huidige Irak, Libanon, Syrië en Turkije. Het merendeel van de Suryoye woont tegenwoordig in Europa, Noord-Amerika en Australië. Suryoye spreken een vorm van Aramees en zijn verbonden aan de oosterse orthodoxe en katholieke kerken (zoals de Syrisch-orthodoxe kerk en de Assyrische kerk van het oosten). Een deel van de Suryoye identificeert zichzelf als Assyrisch, een verwijzing naar het oude Assyrische rijk, een ander deel legt juist meer nadruk op de Aramese (niet te verwarren met Armeense) afkomst.⁸²

Suryoye in Nederland

De eerste groep Turkse Suryoye kwam in de jaren 70 naar Nederland als arbeidsmigranten. De tweede groep volgde snel daarna toen de spanningen in Zuidoost-Turkije tussen de Turkse staat en Koerdische milities opliepen en Suryoye tevens slachtoffer werden van het geweld. Deze groep vroeg asiel aan in Nederland.⁸³ In Nederland wonen volgens de Suryoye Aramese Federatie Nederland rond de 30.000 Suryoye, waarvan de meerderheid in Twente.⁸⁴ De scheiding tussen Suryoye die de nadruk leggen op respectievelijk hun Assyrische of Aramese herkomst is terug te zien in de verschillende organisaties van Suryoye in Nederland.

Voorbeelden van Assyrische organisaties zijn:

- Stichting Assyrië Nederland
- Assyrische Democratische Organisatie Nederland
- Assyrische Mesopotamische Vereniging Enschede

Voorbeelden van Aramese organisaties zijn:

- Suryoye Aramese Federatie Nederland (SAFN)
- Samenwerkende Provinciale Aramese Organisaties (SPA), met lokale verenigingen in Amsterdam, Rijssen, Enschede, Hengelo en Oldenzaal
- Aramese Beweging voor Mensenrechten
- Suryoye studentenvereniging Edessa
- Platform Aram in Enschede

Houding ten opzichte van andere groepen

Professor Murre – van den Berg stelt dat Suryoye door hun geschiedenis een tamelijk negatieve houding hebben ten opzichte van moslims. Volgens Murre – van den Berg lijkt de identificatie van de Suryoye met oude etnische groepen als Assyriërs en Arameeërs een manier om zich af te zetten tegen de Arabische en Turkse aanwezigheid in de landen van herkomst.⁸⁵ ⁸⁶ In Nederland zijn de Assyrische en Aramese verenigingen voornamelijk gericht op de promotie van de Suryoye-taal en -cultuur en het behartigen van de belangen van de eigen achterban. Daarnaast organiseren zij jaarlijks een herdenking ter nagedachtenis aan de moorden op Suryoye tijdens de vermeende Armeense genocide tijdens de Eerste Wereldoorlog.

⁸¹ FAON (2016) Notitie t.b.v. hoorzitting Tweede Kamer 10 oktober 2016

⁸² Murre-van den Berg (2000)

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Suryoye Aramese Federatie Nederland (2016) <https://aramesefederatie.org/aramesers/in-nederland/> - geraadpleegd op 4 november 2016

⁸⁵ Murre-van den Berg (2000)

⁸⁶ Murre-van den Berg (2009)

5.3 Politieke groeperingen

Turkse Federatie Nederland (TFN)

Oorsprong

De Turkse Federatie Nederland is een nationalistische organisatie gelieerd aan de Turkse politieke partij MHP (Nationalistische Actie Partij). De MHP werd in 1969 in Turkije opgericht en heeft een (radicaal) rechtse signatuur. De partij is bekend om de aan de MHP gelieerde groepen, die zichzelf de 'grijze wolven' noemen. Vooral in de jaren 70 traden de grijze wolven, die zichzelf zien als beschermer van het Turkse volk, gewelddadig op tegen Koerden, Alevieten en linkse groeperingen in Turkije.^{87 88 89} De MHP heeft bij de laatste parlementaire verkiezingen 40 zetels behaald en is de vierde partij in het huidige Turkse parlement.

TFN in Nederland

De Turkse Federatie Nederland (TFN) werd in 1995 opgericht en heeft naar eigen zeggen 54 lidorganisaties bestaande uit moskeeën, jongerenverenigingen en sportclubs.⁹⁰ De federatie heeft een brede doelstelling en presenteert zich als politiek neutraal. In de praktijk lijken de banden met de MHP echter nauw; zo treden MHP-kopstukken stevast op als sprekers tijdens congressen.⁹¹

Houding ten opzichte van andere groeperingen

De TFN en daaraan gerelateerde 'grijze wolven' zijn in het verleden door de AIVD in verband gebracht met rechts-nationalistisch geweld, onder andere jegens Koerden, Alevieten en linkse politieke tegenstanders.⁹² Het aantal geweldsincidenten is in de afgelopen jaren afgenomen, maar met het opnieuw oplopen van het conflict in Zuidoost-Turkije lijken de spanningen opnieuw op te lopen. Het symbool van de grijze wolven (het met de hand maken van een wolvenkopje) duikt weer geregelder op. Sommigen zien dit als een verwijzing naar het gewelddadige karakter van de grijze wolven, anderen als een (provocerende) uiting van nationalisme.

HTIB, Turkse Arbeiders Vereniging

Oorsprong

De HTIB werd in 1974 opgericht door een groep Turkse arbeiders in Utrecht. De vereniging bestaat uit afdelingen in Den Haag, Nijmegen, Eindhoven, Amsterdam, Almelo en Leiden. De oprichters van de HTIB waren marxistisch georiënteerd en steunden de communistische partij TKP in Turkije, die in de jaren tachtig

fuseerde tot de TBKP (Verenigde Communistische Partij van Turkije). Vandaag de dag is de vereniging nog steeds een linkse organisatie die zich inzet voor de gelijke rechten en plichten van Turkse en Koerdische arbeiders in het bijzonder.⁹³

Houding ten opzichte van andere groeperingen

De HTIB is kritisch op de inmenging van de Turkse regering met Turkse Nederlanders, maar wijt de volgens hun nauwe band tussen een groot deel van de Turkse Nederlanders en Turkije aan een falend Nederlands integratiebeleid. De HTIB stelt dat sociale uitsluiting en discriminatie van Turkse Nederlanders de uitkomsten zijn van dit beleid.⁹⁴ De vereniging is fel gekant tegen de nationalistische MHP en de daaraan gelieerde grijze wolven.

HTKB, Nederlands-Turkse Vrouwenvereniging

De HTKB heeft tot doel de ontwikkeling van Turks-Nederlandse vrouwen te bevorderen, de belangen van deze vrouwen te behartigen en gezamenlijke problemen te adresseren. Daarnaast heeft de vereniging tot doel om een bijdrage te leveren aan de democratische vooruitgang van de Turkse maatschappij. De vereniging organiseert sociale en culturele activiteiten en publiceert voor haar leden relevante informatie. De vereniging is lid van het Inpraakorgaan Turken in Nederland.

Federatie van Democratische Verenigingen van Arbeiders uit Turkije (DIDF)

Oorsprong en activiteiten

DIDF is in 1985 door Turkse arbeidsmigranten opgericht en vormt een landelijke koepelorganisatie bestaande uit lokale arbeiders- en jongerenverenigingen in tien Nederlandse steden. DIDF zet zich in voor de bevordering van de sociale, economische en politieke rechtsgelijkheid van haar achterban. De federatie organiseert sociale en culturele activiteiten en wil een bijdrage leveren aan de integratie en actieve participatie van de eigen achterban in de Nederlandse maatschappij.⁹⁵ Volgens DIDF bestaat de achterban uit leden met verschillende etnisch-religieuze achtergronden: Turken, Koerden, Alevieten en Soennieten.⁹⁶ De organisatie is voorstander van het eigen beschikkingsrecht van Koerden en heeft een duidelijke linkse signatuur. Formeel gezien is de DIDF niet gelieerd aan een politieke partij in Turkije, informeel heeft de federatie haar sympathie uitgesproken voor de HDP (Democratische Volkspartij).⁹⁷

⁸⁷ Landau (2004)

⁸⁸ Zürcher (2004)

⁸⁹ Moors, van den Reek Vermeulen & Siesling (2009)

⁹⁰ Turkse Federatie (2016) <http://www.turksefederatie.nl> - geraadpleegd op 4 november 2016

⁹¹ Tanja (2008)

⁹² BVD (2001)

⁹³ HTIB (2016) <https://www.facebook.com/HTIB-229744120427553/info> - geraadpleegd op 24 oktober 2016

⁹⁴ HTIB (2016) Position Paper, hoorzitting Tweede Kamer 10 oktober 2016

⁹⁵ <http://www.didf.nl/over-didf/> - geraadpleegd op 6 november 2016

⁹⁶ De Voogd, B. & K. van de Meulen (2002) 'Nuri Karabalut landelijk voorzitter DIDF: wij zijn voor vrijwillige assimilatie', Grenzeloos, 8 december 2002

⁹⁷ <http://www.didf.nl/wij-verklaren-ons-solidair-met-de-hdp/> - geraadpleegd op 6 november 2016

Houding ten opzichte van andere groeperingen

De DIDF staat negatief ten opzichte van partijen die een Koerdisch zelfbeschikkingsrecht ontkennen en laat zich negatief uit over de AKP en Erdoğan, die zij als onderdrukkend en antidemocratisch beschouwen.⁹⁸ In het uitbrengen van verklaringen over de situatie in Turkije trekt de DIDF gezamenlijk op met de HTIB, Demned en HakDer.

Federatie van de Links-Democratische Verenigingen (DSDF)

DSDF is in 1983 opgericht door Turkse arbeiders en onderwijzers met als doel oplossingen te zoeken voor problemen van Turkse migranten in Nederland. DSDF is een gematigde linkse koepelorganisatie die bestaat uit 15 sociaaldemocratische en democratisch-linkse verenigingen verspreid over Nederland. DSDF heeft zichzelf tot doel gesteld om de culturele kloof tussen de Nederlandse en Turks-Nederlandse gemeenschap te overbruggen. De koepelorganisatie zet zich verder in voor de bestrijding van racisme, fascisme en fundamentalisme en voor een gelijke behandeling van Turkse migranten.⁹⁹ DSDF heeft zich in het verleden vooral sterk gemaakt voor onderwijs in de eigen taal en voor het behoud van een dubbele nationaliteit.¹⁰⁰

Union of European Turkish Democrats (UETD)

De UETD is een Europese lobbyorganisatie die wordt bestuurd door hoogopgeleide Europese Turken met organisaties in de meeste Europese landen. In 2004 werd de organisatie in Keulen opgericht door de Turkse regering en sindsdien zijn in diverse Europese landen afdelingen gevestigd. In Nederland zet de UETD zich in voor de emancipatie en participatie van de Turks-Nederlandse gemeenschap. De UETD is voorstander van het EU-lidmaatschap van Turkije en zet zich hier voor in.¹⁰¹ In elke stad met een grote Turks-Nederlandse gemeenschap heeft de UETD een afdeling met een bestuur. Deze afdelingen kunnen worden ingeschakeld wanneer er Turkse belangen behartigd moeten worden. Naar eigen zeggen is de organisatie onafhankelijk. Critici halen aan dat er duidelijke banden bestaan met de AKP van president Erdoğan. Regelmatig wonen ministers en politici van de AKP bijeenkomsten van de UETD bij. Andersom stonden er UETD-leden op de kandidatenlijst van de AKP.¹⁰²

Naast politieke partijen zijn er ook groeperingen die politiek zijn geïnspireerd, maar hun doelen zo nodig met geweld willen bereiken. Wij beschrijven hier de PKK en de DHKP-C.

PKK

De Partiya Karkerên Kurdistan (Koerdische Arbeiderspartij, PKK) is actief in Turkije en Irak, waarnaast ook Syrië en Libanon als operationele gebieden worden genoemd. Het is een marxistisch-leninistische, nationalistische en separatistische organisatie, die door vele landen, waaronder Turkije en Nederland, op de lijst van terroristische organisaties is geplaatst. De PKK beoogt een afscheiding van alle Koerdische gebieden in Turkije, Iran, Irak en Syrië en de stichting van een groot-Koerdische staat. Daarnaast komt de PKK op voor de rechten van Koerden in Turkije en streeft zij naar een vorm van autonomie voor het Koerdische deel van Turkije.¹⁰³ Onder Koerden in Nederland zijn sympathisanten, maar het is niet precies bekend hoeveel.

DHKP-C

De Devrimci Halk Kurtulus Partisi/Cephe (DHKP-C) is de Revolutionaire Volksbevrijdingpartij/Front, ook wel bekend als Dev-Sol, Devrimci-Sol. Deze groepering is niet alleen in Turkije maar ook in Nederland en andere Europese landen (ondergronds) actief. Het is een terroristische organisatie, door marxistisch-leninistisch gedachtengoed geïnspireerd. Zij is erop gericht om de westerse invloed in Turkije te beëindigen. Zij wil een socialistische staat stichten door middel van een gewapende revolutionaire strijd. De DHKP-C beschouwt de oorlogen in Afghanistan en Irak als imperialistisch en is tegen het Turkse lidmaatschap van de NAVO.¹⁰⁴

⁹⁸ <http://www.didf.nl/couppoging-in-turkije/> - geraadpleegd op 24 oktober 2016

⁹⁹ http://www.dsd.net/?page_id=2 - geraadpleegd op 6 november 2016

¹⁰⁰ http://www.dsd.net/?page_id=8 - geraadpleegd op 6 november 2016

¹⁰¹ <http://www.uetd.nl/> - geraadpleegd op 7 november 2016

¹⁰² <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/09/06/waar-de-actie-tegen-turkse-landverraders-vandaan-komt-4182593-41520223> - geraadpleegd op 1 december 2016

¹⁰³ NCTV kennisbank, <https://kennisbankterrorisme.nctv.nl/> - geraadpleegd op 13 december 2016

¹⁰⁴ NCTV kennisbank, <https://kennisbankterrorisme.nctv.nl/> - geraadpleegd op 13 december 2016

6. Tips om met spanningen om te gaan

Uit het voorgaande zal duidelijk zijn geworden dat er vele verschillende groeperingen zijn binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap en dat spanningen die ooit in Turkije ontstaan zijn, ook in Nederland voelbaar zijn. Binnen elke groepering zijn ook weer diverse meningen. Het is dermate complex dat het niet eenvoudig is om eenduidige tips en oplossingsrichtingen te formuleren. Toch proberen wij hier wat houvast te bieden. Wij richten ons hierbij met name op tips voor de lokale overheid.

1. Probeer in beeld te krijgen welke verschillende groeperingen (met wortels in Turkije) er in uw gemeente zijn en hoe deze zich tot elkaar verhouden.
2. Tracht spanningen in een vroeg stadium te signaleren door regelmatig informeel contact met verschillende groeperingen te hebben en signalen van professionals zoals wijkagenten en jongerenwerkers uit de wijken op te vragen.
3. Neem als overheid niet overhaast standpunten in, maar laat u eerst goed informeren. Tracht meerdere kanten te belichten en onpartijdig te blijven. Vermijd inhoudelijke discussies over de coupoging en de schuldvraag.
4. Doe een beroep op de georganiseerde Turks-Nederlandse gemeenschappen in uw gemeente. Initieer vanuit de gemeente een overleg om zicht te krijgen op de onderlinge verhoudingen en de verhouding met de Nederlandse samenleving in het algemeen. Stimuleer samenwerking vanuit een gezamenlijk streven naar een betere positie van de Turks-Nederlandse gemeenschap in Nederland. Verzoek deze organisaties om hun verantwoordelijkheid te nemen bij het bewaren van de rust in de gemeente.
5. Ga omzichtig te werk wanneer er sprake is van toenemende spanningen. Als de spanningen groot zijn, probeer dan niet te snel partijen geforceerd bij elkaar te brengen. Onpartijdige bemiddeling kan spanningen doen verminderen. Verschillen tussen Turkse Nederlanders kunnen soms overbrugd worden door de overeenkomsten te benadrukken, bijvoorbeeld door het over de toekomst van de kinderen in Nederland te hebben.
6. Spreek partijen er individueel op aan dat er verschillen mogen zijn, maar dat intimidatie of geweld over en weer onacceptabel is. Geef duidelijke de grenzen aan volgens Nederlands recht: ongefundeerd haat zaaien, intimidatie of geweld naar inwoners wordt niet geaccepteerd. Een voorbeeld: het plaatsen van ondernemingen op een zwarte lijst en het doorgeven van namen van vermeende Gülen-aanhangers aan de Turkse overheid past niet binnen de Nederlandse rechtstaat. Ongeacht wat Gülen-aanhangers verweten mag worden, is het niet acceptabel dat sympathisanten van Gülen in Nederland benadeeld of bedreigd worden. Dit principe geldt uiteraard voor alle groeperingen.
7. Spreek Turks-Nederlandse zelforganisaties aan op de noodzaak om transparant te zijn en naast de aandacht voor de eigen identiteit en cultuur ook expliciet een bijdrage te leveren aan de integratie van de achterban in de Nederlandse samenleving.
8. Wanneer het Turkse consulaat contact zoekt met gemeenten of instellingen is het raadzaam om het verzoek of advies te beschouwen in het licht van de verhoudingen tussen allerlei groeperingen, zoals hierboven beschreven. Ambassade en consulaten volgen uiteraard het Turkse regeringsbeleid en de Nederlandse visie kan daarvan verschillen. Bijvoorbeeld wat betreft het oormerken van de Gülen-beweging als terroristische organisatie. Vaar uw eigen koers.
9. Toon begrip als mensen sterke betrokkenheid bij Turkije of bij minderheidsgroepen aldaar voelen. Besef dat de afkomst voor veel Turkse Nederlanders een grote rol speelt. Ook voor goed geïntegreerde burgers en jongeren die hier geboren zijn, speelt de eigen etnische identiteit vaak nog een belangrijke rol. Benoem die meervoudige identiteit als iets onvermijdelijks. Tegelijk kunt u wel benadrukken dat ook betrokkenheid bij en participatie in Nederland belangrijk is.
10. Wees u ervan bewust dat het niet alleen gaat om spanningen tussen groeperingen in de Turks-Nederlandse gemeenschap, maar ook tussen die gemeenschap en de meerderheid van Nederlandse bevolking. De afstand tussen deze groepen dreigt groter te worden door de weerstand die veel Nederlanders voelen naar aanleiding van de recente gebeurtenissen. Veel Turkse Nederlanders merken dat er in toenemende mate negatief wordt gedacht over moslims, dat discriminatie toeneemt en dat dit versterkt wordt door de aversie die veel Nederlanders voelen over de – in hun perceptie – onvoorwaardelijke steun van veel Turkse Nederlanders voor Erdoğan en over de spanningen tussen aanhangers van Gülen en Erdoğan.
11. Erken de grote impact die de coupoging in de zomer van 2016 heeft gehad op veel Turkse Nederlanders.

12. Waak voor eenzijdige berichtgeving. Veel Turkse Nederlanders herkennen zich niet in de mediaberichtgeving over Turkije en de Turkse gemeenschap en vinden deze eenzijdig. Realiseert u zich dat enerzijds een groot deel van de Turks-Nederlandse gemeenschap begrip heeft voor de maatregelen die president Erdoğan treft om coupplegers te vervolgen en extremisme en terrorisme tegen te gaan, terwijl anderzijds veel Nederlanders van Koerdische en Armeense afkomst, aanhangers van Gülen en links georiënteerde Turkse Nederlanders Erdoğan beschouwen als een dictator die Turkije wil zuiveren van alle tegenstanders. Door eenzijdig met die laatste groep mee te gaan, loopt u de kans de andere groepen te verliezen. Tracht meerdere kanten te belichten en genuanceerd te blijven. Wees kritisch naar alle groepen.
13. Vraag voortrekkers van Turks-Nederlandse lokale organisaties om bovengenoemd ongewenst gedrag te veroordelen en ontmoedigen.
14. Spreek niet in termen als 'wij' en 'jullie'. Geef vanuit de lokale overheid en maatschappelijke instellingen de Turks-Nederlandse burgers het gevoel dat zij net zo goed volwaardig deel uit maken van de Nederlandse samenleving als ieder ander, ondanks de verschillen die er zijn.
15. Anticipeer op mogelijke confrontaties bij demonstraties van Turks-Nederlandse groeperingen. Bijvoorbeeld wanneer Armeense of Koerdische vlaggen worden getoond, kan dat bij veel Turkse nationalistinnen irritaties oproepen, terwijl het tonen van vlaggen niet verboden is.

Meer informatie

Wanneer u behoefte heeft aan ondersteuning op dit gebied, neem dan contact op met:

Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS)

E-mail: ESS@minszw.nl

Tel: 070 - 333 4555

Zie ook:

<https://www.kis.nl/spanningen-onder-turkse-nederlanders>

<https://www.socialestabiliteit.nl/actueel/nieuws/2016/07/28/spanningen-in-nederland-na-de-couppoging-in-turkije-lokale-gevolgen>

7. Samenvatting verschillende groeperingen

Religieuze groeperingen		
Groepering	Omschrijving	Kenmerken
Diyamet	Presidium (ministerie) voor Godsdienstzaken van de Turkse overheid. Stimuleert godsdienst in het privédoel. Financiert en faciliteert moskeeën, imams en religieuze activiteiten.	<ul style="list-style-type: none"> • 150 moskeeën • Imams vanuit Turkije
Milli Görüş	Sociale en politieke beweging die een samenleving op islamitische grondvesten voorstaat. Breuk tussen oude en jonge generatie, waarbij jonge in tegenstelling tot de oude generatie wél toenadering zoekt tot het westen.	<ul style="list-style-type: none"> • 5000 betalende leden • 40 moskeeën • Sociaal-culturele centra • Belangenbehartiging voor achterban van 30.000 personen
SICN	Stichting Islamitisch Centrum Nederland is een koepelorganisatie van de Süleymanci-beweging. Voorheen nogal gesloten, nu steeds meer open. Vooral gericht op het organiseren van korancursussen voor kinderen en jongeren.	<ul style="list-style-type: none"> • 84 lidorganisaties • 41 moskeeën • Eigen imamopleiding met loopbaanbegeleiding • 20 internaten voor jongeren • Internationale uitwisseling
Gülen-beweging (Hizmet)	De Gülen-beweging, onder aanhangers bekend als Hizmet (dienstbaarheid), kenmerkt zich door het naleven van een islamitische levensstijl in combinatie met de omarming van de moderniteit.	<ul style="list-style-type: none"> • Religieuze beweging • Geen moskeeën • Hecht belang aan dialoog met andersgelovigen • Culturele activiteiten • Scholen, huiswerkinstututen, vrouwenorganisaties, ondernemersverenigingen (bijvoorbeeld HOGIAF), studentenorganisaties (Cosmicus) en media (krant Zaman Vandaag)
Nurcu-beweging	In Nederland een vrij kleine groepering. Opgericht door de Turks-Koerdische moslimgeleerde Said Nursi, die een islamitische levensstijl wil combineren met het moderne. Inspiratie voor de Gülen-beweging.	<ul style="list-style-type: none"> • Geen landelijke koepel • Organisaties in Rotterdam, Amsterdam, Den Haag en Eindhoven • Geen moskeeën maar zogenaamde madrassa's (studiehuizen) • Kopstuk van de beweging is de rector van de Islamitische Universiteit Rotterdam, Ahmet Akgündüz
Alevieten	Het alevitisme is zowel een islamitische geloofsovertuiging als een levensbeschouwing. In Turkije is het alevitisme na de soennitische islam de grootste religieuze stroming.	<ul style="list-style-type: none"> • 25 Cemevi (gebedshuizen) • Naar schatting is het aantal Turks Nederlandse alevieten tachtig- tot honderdduizend, ongeveer een kwart van de Turks-Nederlandse gemeenschap

Etnische groeperingen

Groepering	Omschrijving	Kenmerken
Koerden	Koerden zijn afkomstig uit en leven verspreid over het huidige Turkije, Iran, Irak en Syrië. De meeste Koerden volgen de soennitische stroming van de islam of zijn alevitisch. Turkse Koerden kwamen vanaf de jaren zestig naar Nederland als arbeidsmigrant en later ook als vluchteling vanwege het conflict tussen Koerdische guerrillastrijders en het Turkse leger. Tussen Turks-Nederlandse nationalist en Koerden zijn de afgelopen jaren regelmatig incidenten gemeld.	<ul style="list-style-type: none"> • De schattingen van het aantal Nederlandse Koerden afkomstig uit Turkije lopen uiteen van tussen de 40.000 en 100.000 personen • Nederlandse Koerden wonen verspreid over Nederland, met concentraties in Amsterdam, Zaanstad, Arnhem, Deventer, Utrecht en Enschede • Den Haag heeft de grootste Koerdische gemeenschap • Onderling zeer divers
Armeniërs	De meeste Armeniërs woonden voor de Eerste Wereldoorlog in het oosten van het huidige Turkije en delen van het huidige Syrië en Iran. Een aantal van de nu in Nederland woonachtige Armeniërs is tijdens of na de Eerste Wereldoorlog naar Nederland gevlucht, het merendeel kwam vanaf de jaren zestig als arbeidsmigrant naar Nederland. De vermeende Armeense genocide heeft regelmatig tot spanningen geleid tussen Armeniërs en Turkse Nederlanders die zich niet herkennen in de term 'genocide'.	<ul style="list-style-type: none"> • De grootste groep oorspronkelijke Armeniërs in Nederland woont in Almelo • Volgens een onderzoek in opdracht van de Federatie Armeense Organisatie Nederland (FAON) wonen tussen de 12.000 en 15.000 van oorsprong Armeniërs in Nederland
Suryoye	Suryoye zijn een etno-religieuze gemeenschap, afkomstig uit het huidige Irak, Libanon, Syrië en Turkije en verbonden aan de oosterse christelijke kerken. Suryoye kwamen in de jaren zeventig naar Nederland, eerst als arbeidsmigranten en later als vluchtelingen wegens het oploeiende conflict in Zuidoost-Turkije.	<ul style="list-style-type: none"> • In Nederland wonen volgens de Suryoye Aramese Federatie Nederland rond de 30.000 Suryoye • De grootste groep Suryoye woont in Twente

Politieke groeperingen

Groepering	Omschrijving	Kenmerken
TFN	De TFN is een nationalistische organisatie gelieerd aan de Turkse politieke partij MHP (Nationalistische Actie Partij). De TFN en daaraan gerelateerde 'grijze wolven' zijn in het verleden in verband gebracht met rechts-nationalistisch geweld.	<ul style="list-style-type: none"> • 54 lidorganisaties bestaande uit moskeeën, jongerenverenigingen en sportclubs • TFN is lid van het contactorgaan Moslims en Overheid (CMO)
HTIB	De HTIB is een vereniging met een linkse signatuur die zich inzet voor de gelijke rechten en plichten van Turkse en Koerdische arbeiders in het bijzonder. De vereniging is gekant tegen de nationalistisch MHP en de daaraan gelieerde grijze wolven.	<ul style="list-style-type: none"> • De vereniging bestaat uit afdelingen in Den Haag, Nijmegen, Eindhoven, Amsterdam, Almelo en Leiden
HKTb	De HKTb is een vereniging van Turks-Nederlandse vrouwen die tot doel heeft de ontwikkeling van Turks-Nederlandse vrouwen te bevorderen en de belangen van deze vrouwen te behartigen.	<ul style="list-style-type: none"> • De vereniging is lid van het Inspraakorgaan Turken in Nederland
DIDF	DIDF is een organisatie van linkse signatuur die zich inzet voor de bevordering van de sociale, economische en politieke rechtsgelijkheid van haar achterban. De DIDF sympathiseert met de HDP (Democratische Volkspartij) en is voorstander van het eigen beschikkingsrecht van Koerden.	<ul style="list-style-type: none"> • Landelijke koepelorganisatie • Bij DIDF zijn lokale arbeiders- en jongerenverenigingen in tien Nederlandse steden aangesloten • Achterban bestaande uit Nederlandse Koerden en Turken
DSDF	DSDF is een gematigde linkse koepelorganisatie die zich inzet voor een gelijke behandeling van Turkse Nederlanders, het behoud van onderwijs in eigen taal en het behoud van een dubbele nationaliteit.	<ul style="list-style-type: none"> • Landelijke koepelorganisatie • 15 sociaaldemocratische en democratisch-linkse verenigingen zijn aangesloten
UETD	UETD is een door hoogopgeleide Europese Turken opgerichte lobbyorganisatie binnen Europa. Afdelingen in steden met veel Turkse Nederlanders. Vermeende banden met de Turkse regeringspartij.	<ul style="list-style-type: none"> • Belangenbehartiging Turken in Europa • Bijeenkomsten in Europa met Turkse politici, met name van de AKP

Bronnenlijst¹⁰⁵

- Berg, G. van den, H. Bellaart, H., & Yar, H. (2015) 'Een betere match tussen vraag en aanbod. Eind-rapport van een onderzoek naar de aansluiting tussen de vragen en behoeften van Turks-Nederlandse jeugdigen en gezinnen en het bestaande aanbod aan preventie, ondersteuning, hulp en zorg', Utrecht: Nederlands Jeugd Instituut.
- Bruinessen, Martin van (2010) 'De Fethullah Gülenbeweging in Nederland. Een rapport opgesteld op verzoek van de Minister voor Wonen, Wijken en Integratie', Utrecht: Universiteit Utrecht
- BVD (2001) 'Jaarverslag Binnenlandse Veiligheidsdienst 2000', Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
- Huijnk, Willem & Jaco Dagevos (2012) 'Dichter bij elkaar? De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland', Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau
- Huijnk, Willem, Jaco Dagevos, Merove Gijsberts & Iris Andriessen (2015) 'Werelden van verschil? Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland', Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Kaya, H. (2006) 'Verschillen in integratie van Turken in Nederland', Demos: bulletin over bevolking en samenleving, jg. 22, nr. 5, p. 45-48, Demos/NIDI
- Landau, J.M. (2004) 'Exploring Ottoman and Turkish History', Londen: Hurst & Company
- Moors, J.A., E. van den Reek Vermeulen, M. Siesling (2009) 'Voedingsbodem voor radicalisering bij kleine etnische groepen in Nederland. Een verkennend onderzoek in de Somalische, Pakistaanse, Koerdische en Molukse gemeenschappen', Tilburg: IVA
- Murre-van den Berg H.L. (2000) 'Religieuze en etnische identiteit van Syrisch-Orthodoxen uit Turkije en Syrië in Nederland', In: Frishman, K.D. Jenner & G.A. Wiegers (Eds.), 'Godsdienstvrijheid en de religieuze identiteit van joden, Christenen en Moslims', p. 144-162, Kampen: Uitgeverij Kok
- Murre-van den Berg, H.L. (2009) 'Globalisering, christendom en het Midden-Oosten' (inaugurale rede 12 Juni 2009), Leiden: Universiteit Leiden
- Nanhoe, Anita C. & Janet van Horssen-Sollie (2014) 'Turkse internaten. Een verkenning van de integratie van oud-leerlingen van Turkse internation in Rotterdam', Rotterdam: Gemeente Rotterdam
- Staring, R., F. Geelhoed, G. Aslanoğlu, J. Hiah & M. Kox (2014) 'Maatschappelijke positie van Turkse Nederlanders: ontwikkelingen en risico's op criminaliteit en radicalisering', Den Haag: WODC
- Sunier, Thijl & Nico Landman (2014) 'Turkse islam. Actualisatie van kennis over Turkse religieuze stromingen en organisaties in Nederland. Een literatuurstudie in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken Werkgelegenheid', Amsterdam/Utrecht: Vrije Universiteit Amsterdam/Universiteit Utrecht
- Sunier, Thijl, Nico Landman, Heleen van der Linden, Nazli Bilgili & Alper Bilgili (2011) 'The Turkish Directorate for Religious Affairs in a changing environment', Amsterdam/Utrecht: Vrije Universiteit Amsterdam/Universiteit Utrecht
- Tanja, J. (2008) 'Grijze Wolven in Nederland', In: J. Van Donselaar & P. R. Rodrigues (red.), 'Monitor racisme en extremisme: achtste rapportage', pp. 69-87, Amsterdam: Anne Frank Stichting
- Veerman, G.J.M. & J.J.S. Weitenberg (2008) 'Armeniërs in Nederland; een verkennend onderzoek', Den Haag: FAON.
- Zürcher, Erik-Jan (2004) 'Turkey. A modern history', Amsterdam: Amsterdam University Press.

¹⁰⁵ In deze bronnenlijst zijn alleen publicaties van rapporten en onderzoeken opgenomen. Verwijzingen naar krantenartikelen, websites en kamerstukken zijn in de voetnoten opgenomen.

Expertise-unit Sociale Stabiliteit
Ministerie van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid

Kennisplatform
Integratie &
Samenleving

Dit is een informatieblad van:

Expertise-unit Sociale Stabiliteit en Kennisplatform Integratie & Samenleving

Februari 2017 | 100414